

“Was hij zich ervan bewust dat hij speciaal voor haar de gebeurtenissen ordende? Misschien niet – misschien ontstond er tijdens het vertellen zelf een logisch patroon. Misschien was dat een typische eigenschap van mensen: orde kunnen scheppen in hun rommelige levens – een geheim wapen om te overleven, zoets als antistoffen in het bloed”

Rohintron Mistry – Een wankel evenwicht

Ieder mens bedenkt vroeg of laat een verhaal dat hij voor zijn eigen leven aanziet

Max Frisch – Gantenbein (aangehaald in Jan Brokken – Mijn kleine waanzin)

Voor mijn moeder en in dierbare herinnering aan (mijn tante) Mayke (1933-2004)

Op verhaal komen

Een 40-jarige verpleegster meldt zich ziek na een incident op haar werk. Een patiënt is uit bed gevallen. Ondanks dat de vrouw geen onzorgvuldigheid kan worden aangerekend, verwijten familieleden haar dat wel. De cliënte trekt zich het incident aan. Haar leidinggevende werkt sinds een jaar in de organisatie en heeft een aantal vragen gesteld over het incident. Cliënte heeft dit opgevat als kritiek op haar functioneren en is bang verantwoordelijk gesteld te worden voor wat er is gebeurd. Dit is echter niet aan de orde.

De vrouw wordt verwezen naar het bedrijfsmaatschappelijk werk om haar problemen op te helderen en de communicatie met de leidinggevende weer op gang te brengen. Uit het intakegesprek komt naar voren dat cliënte erg gevoelig is voor kritiek. Zij zegt perfectionistisch te zijn en toont grote betrokkenheid bij bewoners. Ze werkt al vijftien jaar als verpleegster. Door haar hoog streefniveau gaat zij vaak over haar grenzen heen en loopt op haar tenen. Tevens blijken er in het ziekenhuis geen richtlijnen te zijn hoe met dit soort incidenten om te gaan.

In de vervolggesprekken wordt met cliënte gewerkt aan het (h)erkennen van grenzen en het omgaan met verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Tenslotte heeft cliënte een voorstel geformuleerd voor stapsgewijze werkhervatting. Op basis hiervan is zij in overleg met bedrijfsarts en leidinggevende weer voor halve dagen gaan werken.

Maatschappelijk werk gaat over de hulp die mensen ontvangen om zo goed mogelijk aan het sociale leven te kunnen deelnemen. Om diverse redenen kunnen mensen verhinderd zijn een minimale kwaliteit van leven te organiseren. Dat kan komen omdat zij niet in staat zijn hun leven te organiseren of omdat het leven zich soms niet laat organiseren en de omstandigheden zo zijn dat het niet in de greep te krijgen is. Deze mensen komen verhaal halen, bijvoorbeeld bij het maatschappelijk werk. Het maatschappelijk werk zorgt ervoor dat mensen alsnog hun verhaal kunnen doen en weer greep op hun leven krijgen. Hoe verloopt dat proces? Hoe lukt het mensen die beheerst worden door een probleem om met de hulp van een maatschappelijk werkster hun probleem meester te worden? Hoe slagen zij erin hun leven weer te leiden in plaats van door het leven geleid te worden?

In het voorbeeld raakt de cliënte in de knel, omdat zij zichzelf te hoge eisen stelt en een kritische vraag van de leidinggevende alleen maar kan zien als bewijs van haar falen. Zij opereert in een alles of niets patroon en kan de grenzen van haar vermogens niet erkennen.

In enkele gesprekken heeft de bedrijfsmaatschappelijk werkster gepoogd die grenzen zichtbaar te maken, opdat duidelijk wordt dat de cliënte van zichzelf een goede inzet maar geen perfectie hoeft te eisen. Ook mogen van de organisatie duidelijke richtlijnen voor het werk worden verwacht.

Voordat ik inga op de processen die een rol spelen in de hulp die maatschappelijk werkers aan mensen verlenen om hun leven weer op poten te zetten, zal ik eerst uitgebreid ingaan op hoe kinderen leren greep op hun leven te krijgen in de context van zorg en opvoeding door hun ouders. Als ontwikkelingspsycholoog zie ik belangrijke overeenkomsten tussen de ontwikkeling en de opvoeding van kinderen aan de ene kant en het functioneren van cliënten en hulpverlening anderzijds. Door de processen die een rol spelen in de psychologische ontwikkeling van kinderen te begrijpen kunnen we beter inzien wat de aard is van de problemen van cliënten en de werkzaamheid van de oplossingen die het maatschappelijk werk biedt. Hoe helpen maatschappelijk werkers cliënten op verhaal te komen? Deze oratie wil een pleidooi zijn het woord en het verhaal een centrale plaats te geven in het maatschappelijk werk.

Hoe leren kinderen hun leven te structureren? En hoe slagen zij erin zelf een draai te geven aan de loop der gebeurtenissen? Het antwoord daarop is: beeldvorming en symbolisering. Door een beeld te vormen van de gebeurtenissen om haar heen en door deze van een teken te voorzien, ze te betekenen, gaan kinderen een lijn zien in de loop der gebeurtenissen en ze een plaats geven in haar leven. Zij ontwikkelen een besef van continuïteit, een idee dezelfde te blijven ondanks allerlei veranderingen. Het kind kan daardoor haarzelf en anderen onderscheiden, een identiteit aannemen en zich verhouden tot de wereld om haar heen. Michael Chandler en zijn collega's (2003) tonen aan dat dit besef van continuïteit een noodzakelijke voorwaarde is om een positieve zin aan het leven te kunnen geven. Uit zijn onderzoek blijkt dat suïcidale adolescenten vaak een gebrekkig besef van continuïteit hebben.

In de ontwikkeling gebruikt het kind twee belangrijke instrumenten om haar leven te organiseren: het beeld en het symbool (Lacan, 1949, 1958). Kinderen zijn de eerste periode van hun leven nog nauwelijks in staat zelf enige lijn in hun leven aan te brengen, die continuïteit tot stand te brengen. Hun leven is nog gefragmenteerd. Ze kunnen niet voor hun natje en droogje zorgen en zijn daarvoor volledig afhankelijk van degenen die hen verzorgen. Hoe bestendiger die zorg hoe meer continuïteit in hun leven.

Maar het kind is al snel in staat geuren, geluiden en gezichten te herkennen. Deze sporen van herinnering en herkenning vormen een eerste houvast. Het volgende voorbeeld maakt dat duidelijk. In een drukke Utrechtse verkeersstraat hoorde ik een moeder tegen haar ongeveer acht maanden oude baby, die zij in een buggy voortduwde, zeggen: "dan doet mammië de brief in overige bestemmingen". U zult met mij eens zijn dat een kind op die leeftijd nog niet het cognitieve vermogen bezit om te begrijpen dat moeder een brief ging posten en dat zij daarbij de keuze had tussen regionale en overige bestemmingen. De moeder had waarschijnlijk ook niet de intentie dat aan haar kind uit te leggen. Zij bedoelde het kind gerust te stellen door met haar te praten. Stelt u zich de

situatie van dat kind in die buggy voor: fel licht, stinkende autobussen en rinkelende fietsbellen komen op haar af zonder dat zij haar moeder kan zien, want die loopt bij die moderne buggy's immers achter haar, buiten haar gezichtsveld. Het geluid van moeders' stem is waarschijnlijk het enige herkenningspunt in die chaos van prikkels.

De cognitieve vermogens van het kind groeien snel. Ik zou in dit stadium liever van inwikkeling willen spreken dan van ontwikkeling. Het kind neemt aanvankelijk nog geen 'eigen' positie in ten opzichte van de wereld maar wordt als het ware omhuld door een deken van op het kind gerichte koesterende acties. Het kind wordt een beeld van de wereld voorgehouden: in het goede geval door steeds dezelfde verzorgers, die alsmaar hetzelfde ritje naar de eendjes maken en het kind met dezelfde naam aanspreken. Zo gaat het kind continuïteit in haar leven ontdekken en ervaren. Het kind krijgt steeds hetzelfde voorgeschoteld van de omgeving en van haarzelf; het gaat zich nu inbeelden dat zij is wie haar verteld wordt dat zij is. Lacan (1949) noemt dit de imaginaire positie: het kind neemt aan dat het samenvalt met het beeld dat haar wordt voorgehouden door haar verzorgers en dat het van zichzelf ziet in de spiegel. Het beeld omhult als het ware de gefragmenteerde toestand van weleer en voorkomt dat de persoon in zinledigheid blijft verzonken (Zizek, 1997).

Deze imaginaire spiegeling, deze inbeelding, staat aan de basis van psychische continuïteit: het vermogen zichzelf te kunnen opvatten als één en dezelfde persoon en als iemand die ertoe doet. Het kind heeft nu geleerd 'Ik' te zeggen. De kwaliteit van deze identiteit hangt af van de kwaliteit van het beeld dat de omgeving van haar heeft voorgehouden. Wordt liefdevol tegen en over het kind gepraat, wordt het kind voorgehouden dat het welkom is en dat de ouders trots op haar zijn? Het kind gaat het Ik dan als een vanzelfsprekende en betrouwbare basis van het leven beschouwen uitgaande van het idee dat zij alles is voor haar ouders en door hen wordt uitverkozen en daardoor als uniek persoon wordt bevestigd. Of zoals Joachim Duyndam (2004, 30/31) het zo treffend verwoordt: "Uniciteit in deze zin wordt niet van buitenaf vastgesteld, als ging het om een vergelijking van eigenschappen waaruit iemand met unieke kenmerken naar voren zou komen. Uniciteit van mijn kind betekent de erkenning dat deze zoon of deze dochter de enige, de belangrijkste, onvervangbaar is". Jij bent mijn kind, jij doet er toe.

Omdat het kind de boodschap krijgt dat het ertoe doet, gaat zij het leven als zinvol ervaren. Als het kind wordt omhuld door permanente aandacht houdt het daaraan een gevoel van totaliteit en eenheid over. Het Ik is een directe afspiegeling van wat de omgeving het kind heeft voorgehouden en daarom ervaart het kind die omgeving als gelijk aan zichzelf. Kinderen nemen de keuzes van hun ouders dan nog als vanzelfsprekend over. Voordat het gaat twijfelen

over de inhoud van betekenissen, heeft het kind die voor zeker aangenomen. Volgens Wittgenstein (1969) komt twijfel pas na zekerheid, als het kind een positie kan gaan innemen ten opzichte van die zekerheden.

Na deze *inwikkeling* volgt de *ontwikkeling* als het kind het verschil ontdekt en tot het besef komt dat de wereld niet gelijk is aan haarzelf. Nu is het zaak zich te ontwikkelen als iemand die anders is dan de anderen en los van hen een eigen subjectieve positie bekleedt. Nu gaat het kind zelf een actieve rol spelen in het be-tekenen van haar leven.

Het is een pijnlijk gewaarwording voor het kind te ontdekken dat de wereld niet om haar draait en dat de ouders meer om handen hebben dan alleen haar. Omdat het kind in de veronderstelling verkeert met de wereld samen te vallen, is het besef dat dit niet het geval is een fundamentele schok. Het kind moet erkennen dat het verlangen van de belangrijke personen om haar heen ook naar andere personen en zaken uitgaat. Het kind zal met alle macht proberen de oude toestand te herstellen door te *zijn* wat de anderen in haar missen. Het kind identificeert zich met het object van hun verlangen (Mooij, 1975), maar zal snel ontdekken tekort te schieten. De ouders hebben andere verplichtingen zoals werk, de verzorging van broers en zussen en elkaar. Het kind zal ontdekken dat ook geen van die andere personen de ouders compleet vervullen, maar dat zij alle een beperkte positie ten opzichte van elkaar innemen. Maar die beperkte posities vertegenwoordigen alle wel de eigen positie van die personen. Zij erkennen hun beperking en weten zich mede daardoor zeker van een eigen positie ten opzichte van anderen. Ook het kind zal zich aan die orde moeten onderwerpen om lid te worden van de samenleving. Het accepteert dat het niet meer samenvalt met de ouder en niet langer gelijk is aan de andere. Het ontdekt nu het verschil met de ander en gaat zich verhouden *ten opzichte* van de wereld. Voorwaarde voor deze subjectwording is dat de ouders ook afstand doen van het kind als de enige vervulling van hun verlangen.

Op het moment dat het kind beseft dat er een breuk is gekomen in de veronderstelde eenheid met de omgeving, ontstaat het verlangen de breuk te herstellen. Dat is hetzelfde moment waarop het kind de taal op be-tekenende (of: symbolische) wijze gaat gebruiken. Het probeert nu met woorden de verloren gegane toestand present te stellen. Het *verwijst* nu met tekens naar de eenheid van vroeger; beetje weemoedig misschien, maar tegelijkertijd is het een opluchting. De kracht van het verlangen is gebaseerd op de drang wat verbroken is te herstellen, maar wellicht ook het elan nooit meer in de verstikking van de imaginaire totaliteit terug te vallen. Het kind wordt in het vooruitzicht gesteld dat zij een eigen positie kan gaan bekleden in de wereld, weliswaar een door wetten en regels beperkte positie, maar één die perspectief biedt op leuke relaties en mooie levensdoelen. Het is van groot belang dat het kind hierbij wordt geholpen door haar te wijzen op wat de toekomst allemaal vermag. Het is tevens van belang dat de ouders aan het kind laten merken dat zij de onzekerheid

van het kind begrijpen en zo voor haar bevestigen dat het om een menselijke emotie gaat (Dolto, 1984). Het gebruik van de taal verandert op dit moment: het kind wijst met woorden niet alleen meer aanwezige objecten aan maar kan ook verwijzen naar objecten die afwezig zijn en deze zich zo voor de geest halen. Daarmee ontstaat ook een afstand tussen het subject en het object waarnaar met een woord wordt verwezen. Er ontstaat ruimte tussen de een en de ander.

Het besef van de ander te verschillen en er tegelijkertijd in gemeenschap mee te leven, staat aan de basis van de ontwikkeling van het subject. Het staat tegelijkertijd aan de basis van de vorming van een samenleving waarin het recht op individualiteit wordt erkend. Eenieder verkeert in de positie van de ander te verschillen en die nooit volledig te zullen begrijpen en eenieder is daarin afhankelijk van de ander (Sennett, 2003).

Het kind gaat nu een actieve rol spelen in de zingeving van haar leven; de exclusieve aandacht van de imaginaire positie die spiegelend en symbiotisch van aard is, verandert nu in een persoonlijke positie ten opzichte van de wereld. De ouders spelen als voorbeeld nog wel steeds een belangrijke rol. De betekenissen die zij aan het leven hechten, hebben grote invloed op het kind. Essentieel is dat de ouders in die betekenisgeving de zin in het leven zelf presenteren, het verlangen nieuwe dingen te bewerkstelligen, relaties te onderhouden en tijd en energie te besteden aan het nastreven van idealen. Het gaat minder om wat de ouders geloven dan dat ze geloven. Het verlangen, dat de motor is van de levensovertuiging, helpt kinderen een positieve houding ten opzichte van het leven in te nemen. Een negatief geloof - dat wil zeggen, de overtuiging dat het leven waarschijnlijk toch niets wordt en dat het alleen maar goed kan gaan als allerlei bedreigende ontwikkelingen worden afgewend - zou funest voor zijn voor kinderen, hoe begrijpelijk de inhoudelijke achtergrond van die overtuigingen ook mogen zijn. Ouders die alleen maar bang zijn voor milieuvervuiling, of boos om de wapenwedloop, of neerslachtig om de politiek, bieden hun kinderen onvoldoende positieve uitgangspunten voor het leven. Een positieve houding van degenen die letterlijk aan de basis staan van het leven van een kind, is de grondslag voor een positieve bestaansreden. Daarbij is het tevens van belang dat het kind leert dat doelen ook weer relatief zijn en dat andere mensen andere doelen kunnen hebben. Daarmee wordt de betrekkelijkheid van de eigen doelen herkenbaar. Een waarde is dan geen absolute grootheid meer, maar wel de min of meer toevallige zin die opvoeders aan het leven meegeven (zie Smeyers, 1992). Dat maakt die doelen echter niet minder reëel.

De sociale context speelt dus een belangrijke initiërende en faciliterende rol bij het ontstaan van de imaginaire en symbolische posities in de ontwikkeling van het kind. Om een betrouwbaar Ik te ontwikkelen en continuïteit te ervaren heeft het kind een stabiele omgeving nodig. Zou elke dag een andere vrouw of man de brief met het kind gaan posten dan zou de stem geen geruststellende en structurerende werking hebben in die veelheid van ervaringen. Continuïteit in de

omgeving van het kind is voorwaarde om de imaginaire fase goed te doorlopen; anders zou een verbrokkeld beeld van het zelf blijven bestaan.

Voor de totstandkoming van de symbolische positie is het noodzakelijk dat het kind een eigen plek krijgt. Dat betekent dat het moet leren de eigen grenzen en die van anderen te respecteren. Het kind moet de kans krijgen een positie te verwerven om aan het maatschappelijk leven te kunnen deelnemen en worden gestimuleerd de blik naar buiten te richten. In een samenleving waar bijna alles mag, lijken ouders het steeds moeilijker te vinden hun kinderen te begrenzen. We gaan dat zelfs normaal vinden. Zie de reclame van SIRE waarin een te dik kind zijn ouders vraagt vaker 'Nee' te zeggen tegen een zakje chips.

Het burgerschap in een vrije en democratische samenleving stelt hoge eisen aan het individu. Volgens Van Asperen (1993) veronderstelt dat bijvoorbeeld het vermogen te abstraheren, omdat medeburgers grotendeels onbekenden zijn en er meerdere levensbeschouwingen naast elkaar bestaan. Een visie op het goede leven is alleen mogelijk als je er *zelf* iets in ziet en niet omdat iemand anders je het voorschrijft. De vrijheid om te kiezen impliceert de vrijheid van anderen om andere dingen te kiezen. Die vrijheid is niet vanzelfsprekend maar moet verworven worden. Dat is voor een deel rationeel vanuit het inzicht dat het een gemeenschappelijke belang is om collectieve goederen tot stand te brengen. In een democratische samenleving wordt verlangd dat mensen elkaar maximale vrijheid geven hun leven naar eigen inzichten in te richten. Toch is het in een democratie noodzakelijk dat het anderszijn van de ander wordt erkend; niet zozeer op het concrete niveau van de feitelijke levensvoering maar abstracter in het idee dat ieder ruimte verdient het leven in te richten naar eigen inzichten. "Burgerschap veronderstelt daarom *oefening in abstractie*", volgens Van Asperen (1993, 162).

Burgerschap veronderstelt dus een bepaalde persoonswording, een afbakening ten opzichte van anderen en het vermogen je in de ander te verplaatsen zonder daarbij jezelf te verliezen; het veronderstelt daarnaast een min of meer veilige sociale positie die het functioneren als burger mogelijk maakt. In een goede opvoeding proberen ouders hun kinderen voor te bereiden op dat burgerschap. Dat betekent dat zij naast de veiligheid die zij hun kinderen bieden, hen leren hun eigen perspectief te vergelijken met die van anderen. Een opvoeding met een zwakke begrenzing levert kinderen op die moeilijk hun grenzen en die van anderen kunnen erkennen.

Ik heb tot nu toe uitgelegd hoe kinderen met behulp van het beeld een Ik ontwikkelen dat hen een basis van vertrouwen geeft en hen in staat stelt een besef van continuïteit te construeren waarmee zij hun leven kunnen structureren. Tevens heb ik toegelicht hoe kinderen door het gebruik van symbolen afstand kunnen nemen van de sociale omgeving waarvan zij aanvankelijk totaal afhankelijk waren. Zij gaan een eigen positie innemen tussen andere mensen tot wie zij zich verhouden.

Om het hulpverleningsproces in het maatschappelijk werk straks goed te kunnen typeren licht ik nu eerst twee kenmerken van het ontwikkelingsproces toe. Ten eerste, ontwikkeling is een constructief proces waarbij opvoeders en opvoeding beiden een actieve rol spelen. De voortgang van de opvoeding wordt door opvoeders en verzorgers van buitenaf geïnitieerd, en tegelijkertijd wordt een potentieel actief persoon verondersteld. Het is een transactioneel proces (Sameroff & Chandler, 1975) waarbij de handelingen van het kind en de acties uit de omgeving over en weer op elkaar ingrijpen. Veranderingen in de omgeving maken bepaalde gedragingen van het kind mogelijk of onmogelijk, maar bepalen niet geheel wat het kind zal gaan doen. Het gedrag van het kind is uiteindelijk een unieke actie, die veranderingen veroorzaakt in de omgeving op een wijze die vooraf niet is te voorspellen, omdat onduidelijk is hoe het kind zal reageren. Er kan dus geen onderscheid worden gemaakt tussen de effecten die aan het kind of aan de omgeving kunnen worden toegeschreven. Aanvankelijk presenteren de opvoeders het kind van buitenaf een beeld van zichzelf en identificeert het kind zelf zich met die beeltenis. De stap naar de symbolische positie wordt ook weer van buitenaf geïnitieerd door de ouder die het kind helpt de nieuwe grenzen te accepteren en op eigen benen te staan. Van het kind wordt verwacht dat het op gegeven moment zelf op de wereld afstapt en daarin een positie inneemt. Deze visie op ontwikkeling als transactioneel proces sluit aan bij mijn constructivistische opvatting over maatschappelijk werk. Daarbij ga ik ervan uit dat er niet één objectief te kennen werkelijkheid is, maar dat mensen vanuit verschillende posities andere perspectieven op de werkelijkheid maken. Daarover later meer.

Een tweede kenmerk van het ontwikkelingsproces is haar communicatieve karakter. Het kind wordt vanaf het begin als een gesprekspartner tegemoet getreden. Al wordt de wereld van kleine kinderen grotendeels bepaald door hun ouders, vanaf het eerste moment is de relatie tussen ouder en kind dialogisch van karakter (Berteau, 2004). Toen de moeder haar brief ging posten, probeerde ze het leven van haar kind te organiseren door met haar te praten. Ondanks dat zij weet dat haar kind de bijzondere betekenis van haar woorden niet kan begrijpen, ging zij er wel vanuit dat zij door met haar te communiceren haar gerust kon stellen. De dialoog stelt de ouders in staat het kind te erkennen en het kind te leren haar leven te structureren; door de dialoog kunnen ouders en kind hun levens beter op elkaar afstemmen.

Tot zover een beschrijving van het ontwikkelingsproces van kinderen en belangrijke kenmerken daarvan die ook van belang zullen blijken te zijn in het hulpverleningsproces in het maatschappelijk werk. Alvorens in te gaan op het maatschappelijk werk wil ik u nog uitleggen welke typen problemen er bij mensen kunnen ontstaan als gevolg van storingen in dit ontwikkelingsproces. De ernstigste problemen doen zich voor als er een groot beroep wordt gedaan op het structurerend vermogen van het individu terwijl dat vermogen niet aanwezig is.

Dan kan de persoon zich zo bedreigd voelen dat het leven onleefbaar wordt en een vlucht uit de realiteit nog de enige oplossing lijkt. Er ontbreekt als het ware een intern controlesysteem om het leven te organiseren en de persoon blijft voor die controle aangewezen op de omgeving. Daarmee verliest zij het vermogen het leven zelf op zinvolle en realistische wijze te structureren.

Veel minder ernstig maar nog wel steeds erg zijn de verstoringen van de ontwikkelingen die plaatsvinden nadat de Ik-instantie wel is uitgegroeid. De problemen hebben dan te maken met een onvolledige intrede in de symbolische positie, oftewel een gebrekkige separatie en individuatie. Dit doet zich in allerlei gedaanten voor; bijvoorbeeld anderen steeds te willen plezieren of juist op afstand te houden, of de onmogelijkheid een onafhankelijk standpunt in te nemen. In de woorden van Antoine Mooij (1998) gaat het erom of een persoon in staat is zichzelf opzij te zetten in het belang van een ander of zo'n beroep op de individualiteit juist te bedreigend is. Het probleem is steeds de afstand ten opzichte van de ander. De mensen met deze problemen redeneren vaak in een alles-of-niets patroon, zoals de cliënte van het bedrijfsmaatschappelijk werk die opmerkingen over haar werk die niet honderd procent positief zijn, alleen maar kan zien als totale afwijzing. Deze mensen koesteren de onrealistische verwachting de situatie van absolute perfectie te kunnen bewerkstelligen. Als de verwachting niet uitkomt kan de stemming 180 graden draaien en de persoon in ontoestbare teleurstelling of wanhoop raken.

Naast problemen in het ontwikkelingsproces die het mensen moeilijk maken hun leven te structureren, neemt het leven vaak onnavolgbare wendingen die voor een normaal mens ook nauwelijks zijn te ordenen. Vooral (seksueel) geweld, maar ook ernstige fysieke ongelukken, het verlies van geliefden en andere rampen kunnen tot voor het individu onbeheersbare problemen leiden. Mensen kunnen door de loop der gebeurtenissen de greep op hun leven verliezen. Zij kunnen daardoor vaak niet de beslissingen nemen die in hun belang zijn of in het belang van degenen voor wie zij verantwoordelijkheid dragen. Dit kan ertoe leiden dat mensen zichzelf minder goed kunnen redden, dat ze gemarginaliseerd raken en niet of onvoldoende van collectieve voorzieningen gebruik kunnen maken. Zij komen hun verplichtingen niet na of maken relationele problemen waardoor anderen schade lijden.

Zoals ik in mijn inleiding heb uitgelegd zie ik parallellen tussen de ontwikkeling van kinderen en de opvoeding enerzijds en het ontstaan van problemen bij cliënten en de hulpverlening in het maatschappelijk werk anderzijds. In de reactie van de hulpverlening op de problemen van cliënten, spelen continuïteit en begrenzing/uitdaging ook een belangrijke rol.

In grote lijnen geldt in de ontwikkeling van het kind: hoe jonger het is hoe afhankelijker het is van de continuïteit die de omgeving heeft te bieden.

Overeenkomstig geldt voor de hulpverlening dat hoe ernstiger de persoonlijkheidsproblemen van de cliënt zijn, hoe groter de behoefte is aan een constante en omvattende zorg. Bij ernstige stoornissen gaat het om cliënten die hun leven niet kunnen organiseren op basis van vertrouwen in zichzelf en steeds maar weer grote inspanningen moeten verrichten enige continuïteit in hun leven te ervaren (zie Van Nijnatten, 2004). Ze zijn in hoge mate afhankelijk van de kwaliteit die de omgeving hen biedt, eigenlijk net zoals het kleine kind in het eerste levensjaar. Deze mensen hebben baat bij een constante externe structuur die voor hen speciaal georganiseerd moet worden: duidelijke afspraken, regels en opdrachten. Improvisaties of plotselinge wijzigingen kunnen snel tot chaos en onveiligheid leiden en daardoor vaak tot agressie gericht op anderen of zichzelf. Deze cliënten blijven onderworpen aan de bereidwilligheid van anderen om voor hen iets te ondernemen. De zorg die zij behoeven heeft dan ook weer het karakter van inwikkeling: een beschermende omgeving en vaste hulpverleners (mentoren). Niet in de directe uitvoering van de zorg maar wel in de organisatie ervan speelt het maatschappelijk werk een belangrijke rol. Bovendien hebben deze cliënten ondersteuning nodig bij het organiseren en onderhouden van contacten met vrienden en familie en op het werk.

Voor mensen die wel een betrouwbaar Ik hebben ontwikkeld maar toch, al dan niet door eigen toedoen, in de problemen geraken heeft het maatschappelijk werk wel een direct hulpverlenende functie. Het betreft hier cliënten die worden overspoeld door de problemen, zich slachtoffer voelen en zichzelf niet in staat achten een beslissende wending te geven aan hun leven. De problemen nemen voor hen een absolute gedaante aan en ze vinden het moeilijk een eigen positie in te nemen. Parallel aan de rol van de ouders is de taak van de hulpverlener hier de eigen positie van de cliënt te versterken door haar te helpen grenzen te trekken en haar uit te dagen positie in te nemen.

Dat hoeft niet te betekenen, en *zal* ook in de meeste gevallen niet betekenen, dat de maatschappelijk werkster een psychotherapie start; dat is haar vak niet. Het is wel de taak van de maatschappelijk werkster de cliënte te helpen haar zelfstandigheid te heroveren. De maatschappelijk werkster probeert het reflecterend vermogen van de cliënte op te vijzelen, dat wil zeggen de cliënte te helpen een positie in te nemen ten opzichte van de eigen (problematische) situatie en zo ruimte te scheppen tussen het probleem en het zelf. Cliënten hebben vaak het idee totaal beheerst te worden door het probleem en niets te kunnen veranderen aan de loop der gebeurtenissen; zij hebben geen benul zelf een positie in te nemen en kunnen de moeilijkheden niet zien als concrete, reële levensfeiten waarop greep is te krijgen. Reflectie helpt de cliënte zich te bevrijden uit de beklemming van de ziekmakende situatie waarin zij is ondergedompeld. De maatschappelijk werkster laat zien zich het gevoel van onzekerheid, beklemming en overrompeling te kunnen voorstellen. Zo bevestigt zij dat die gevoelens weliswaar kenmerkend zijn voor de situatie waarin de

cliënte verkeert maar dat het daarnaast herkenbare menselijke emoties zijn die andere mensen ook hebben in vergelijkbare omstandigheden.

Daarnaast attendeert de maatschappelijk werkster de cliënte op de kansen die een meer afstandelijke positie ten opzichte van het probleem met zich meebrengt. De maatschappelijk werkster wijst op verschillende posities die de cliënte inneemt, bijvoorbeeld als moeder, als dochter, als werkneemster en als cliënte. Daarbij gaat het er niet zozeer om bepaalde wenselijke posities te versterken ten koste van ongewenste, maar om verschillende Ik-posities te integreren (Hermans & Hermans-Jansen, 2004). Pas dan wordt het mogelijk dat oude en nieuwe posities samengaan en dat de cliënte de continuïteit van haar zelf weet te bewaren. Bovenal probeert de maatschappelijk werkster de cliënte te stimuleren een actieve rol in het gesprek te nemen, in de zin dat de cliënte wordt gevraagd zelf gevoelens, perspectieven en mogelijkheden tot verandering onder woorden te brengen. In de hulpverleningsrelatie herhaalt de problematiek van de cliënte zich vaak. De cliënte verwacht bijvoorbeeld dat de hulpverlener dé oplossing voor alle problemen heeft en stelt zich totaal afhankelijk op of wijst haar juist radicaal af. Daarom is het van groot belang dat de hulpverlener op gepaste afstand blijft en de cliënte wijst op de beperkte mogelijkheden van hulpverlening: de hulpverlener kan niet alles, heeft maar beperkte tijd beschikbaar, enzovoorts. Tegelijkertijd wordt niet bij de pakken neergezeten en wordt samen met de cliënte gekeken naar oplossingen die, hoe beperkt ook, wel een perspectief voor de toekomst bieden. Een dergelijke opstelling beschermt ook de maatschappelijk werkster zelf, die anders de kans zou lopen meegesleurd te worden in een imaginaire begoocheling alles voor de cliënte te kunnen zijn. Uit onderzoek van Vanheule & Verhaeghe (2004) blijkt dat hulpverleners in de zorg, zoals de verpleegster in onze casus, door een gebrekkige symbolisering eerder burnout raken. Degenen die denken dat zij dé oplossing voor hun cliënten in huis hebben en totale overgave van zichzelf eisen, vragen het onmogelijke van zichzelf. Zij stellen zich niet alleen een onhaalbaar doel maar denken ook in hun imaginaire zinsbegoocheling de wijsheid en de uiteindelijke oplossing in pacht te hebben.

Net als de opvoeding heeft maatschappelijk werk een constructief en communicatief karakter. De oplossing voor de problemen van cliënten wordt in veel gevallen door maatschappelijk werksters van buitenaf geïnitieerd en daarbij wordt steeds gezocht naar de inbreng en activiteit van de cliënte. Zij zal de veranderingen moeten dragen, moeten uitvoeren en moeten bestendigen. Dat is eigenlijk alleen mogelijk, indien de wens tot verandering voortkomt uit een door de cliënte gewilde perspectiefverandering. Daarom is de dialoog cruciaal in het maatschappelijk werk. In het gesprek worden immers betekenissen uitgewisseld. De positie van de cliënte is niet alleen een persoonlijke beweging maar een initiatief in een interpersoonlijk proces waarin betekenissen worden uitgewisseld en perspectieven veranderd. Een voorbeeld: toen een huisarts hoestend, proestend en met rood omrande ogen spreekuur deed in haar huisartsenpraktijk,

dropen enkele patiënten beschaamd af met de opmerking dat hun klacht eigenlijk niets voorstelde vergeleken met wat de dokter mankeerde. Vanuit een transactioneel model gezien, zijn de klachten van cliënten geen objectieve verschijnselen, maar praktijken van betekenisverlening die mede worden bepaald door de context waarin zij onder woorden worden gebracht. De confrontatie met de zieke dokter veranderde haar van een ontlichaamde toepasser van curatieve technieken tot een persoon met een lichaam waardoor het eigen lichaam in een ander perspectief kwam te staan. De patiënten werden zich bewust dat wat zij aanvankelijk als 'ziekte' hadden aangemerkt wellicht een klacht was die het zonder consult van de dokter zou kunnen stellen. Mensen organiseren hun leven met dergelijke constructies. In de interactie met anderen stemmen zij hun perspectieven af op die van anderen en proberen zij tot gemeenschappelijke ideeën te komen over hoe het leven met elkaar te leiden. De afspraken die zij met elkaar maken leiden tot normen over het goede leven en tot normen over wat als ziek, zwak of misselijk kan worden aangemerkt. Het maatschappelijk werk is dialogisch van karakter en vaart wel bij een actieve en betekenisgevende positie van cliënte en hulpverlener.

Zoals de opvoeding van kinderen zich niet in een sociaal vacuüm afspeelt, zo spelen ook bij de uitvoering van het maatschappelijk werk contextuele factoren een rol. Volgens founding mother Marie Kamphuis (1962/3) probeert het maatschappelijk werk een verbinding te leggen tussen het functioneren van personen en de context waarin zij opereren. Het is gericht op het persoonlijke van de cliënte en op de sociale omgeving waarin het persoonlijke tot ontwikkeling komt. De moeilijkheden van cliënten zijn altijd individuele problemen in het licht van sociale condities, eisen en tekortkomingen. Het gaat natuurlijk niet alleen om de aanpassing van individuen aan hun omgeving maar ook om de verandering van ziekmakende sociale condities. Het maatschappelijk werk spoort probleemversterkende oorzaken in de leef- of werkomstandigheden van de cliënte op en probeert waar nodig sociale beweging te bevorderen, bijvoorbeeld bij een chronisch verziekt klimaat op de werkvloer van een bedrijf, bij ontoereikende intakeprocedures van een thuiszorginstelling, bij gebrekkige uitleg van medisch-technische voorzieningen of bij ineffectieve bureaucratie in het grootstedenbeleid.

Het streven van het maatschappelijk werk is de zelfredzaamheid van burgers te vergroten en hun deelname aan het maatschappelijk proces te bevorderen. Dat varieert van een cliënte helpen inkomenszekerheid te krijgen (door het aanvragen van aanvullende bijstand) of materiële veiligheid te organiseren (door een rollator aan te schaffen of medische zorg voor illegale vluchtelingen te regelen) tot informatie verstrekken (ongeleterden helpen formulieren in te vullen) en een sociaal netwerk te organiseren (door sociale vaardigheidstrainingen voor delinquente jongeren of buddy hulp voor minder validen). Het kan ook betekenen dat de maatschappelijk werkster, de zaken van

haar cliënten overziend, tot de conclusie komt dat er iets structureels mis is op de werkvloer en dat iets fundamenteels moet veranderen in de organisatie van het bedrijf wil systematische uitval verder worden voorkomen. Het streven is steeds erop gericht cliënten te helpen het zelf te doen, hen te helpen nieuwe perspectieven te construeren, nieuwe vooruitzichten op de toekomst te ontwikkelen of een moeilijk te veranderen realiteit te aanvaarden.

Voordat ik de rol van wetenschappelijk onderzoek op het terrein van het maatschappelijk werk zal bespreken, wil ik nog ingaan op het professionele karakter van het maatschappelijk werk. De laatste decennia heeft het maatschappelijk werk onder grote druk gestaan om haar bestaansrecht op nieuwe wijze te legitimeren. Verwijzing naar de behoeften aan zorg en hulp van burgers is niet langer voldoende. Het maatschappelijk werk wordt gevraagd haar effectiviteit in objectieve en meetbare termen aan te geven. Het moet een ‘speler’ worden op de markt van welzijn en zorg, waarbij de overheid zich terugtrekt; haar optreden is immers een storende factor in dat vrije spel (Clarke, Gewirtz, & LcLaughlin, 2000). Maatschappelijk ondernemen is het motto: met modulen en andere eigentijdse producten de klant aan zich binden. Het maatschappelijk werk moet worden gerationaliseerd. Een dergelijke exclusief rationeel-technische benadering van het werk is dominant geworden. Dat is problematisch omdat de kern van hulpverlening bestaat uit processen van betekenisgeving en betekenisverschuiving. Volgens Parton & O’Brien (2000) is het maatschappelijk werk daarom een praktische-morele activiteit en niet een rationeel-technische. Het maatschappelijk werk schrijft niet voor hoe het leven op de objectief beste manier geleefd zou moeten worden; het gaat niet om dat éne perfecte leven dat de cliënte zou moeten leven omdat het in een boekje staat of een goede score op een persoonlijkheidstest geeft. Nee, het maatschappelijk werk richt zich daarentegen op de vraag wat het goede leven is in de ogen van hun cliënten en volgens de samenleving waarvan zij deel uitmaken, en hoe dat leven in de dagelijkse realiteit kan worden verwezenlijkt. Op die vraag is echter nooit één helder en definitief antwoord te geven. Daarom zal de essentie van hulpverlening altijd een onzekere en ambigue aangelegenheid zijn (Parton, 1998). Om twee redenen is het problematisch als het maatschappelijk werk door een louter rationeel-technische werkwijze toch een façade van stelligheid en eenduidigheid wil ophouden.

Ten eerste zouden essentiële elementen van het proces van betekenisgeving in de relatie tussen cliënte en hulpverlener door de bewust afstandelijke benadering worden geneutraliseerd. Daardoor zou waardevolle informatie verloren gaan. In de woorden van Antoine Mooij (1988, 78) doen het isoleren, formaliseren en atomiseren de verschijnselen waar het in de hulpverlening om gaat teveel geweld aan. Zoals ontwikkeling is hulpverlening een transactioneel proces waarbij de acties en reacties van de cliënte medebepalend zijn voor het verdere verloop van de hulpverlening en niet louter het gevolg van de

professionele acties van de hulpverlener. De acties van cliënte en hulpverlener grijpen voortdurend in een over en weer proces op elkaar in. Deze complexiteit is niet op te lossen door er afstand van te nemen, maar juist door het praktisch-morele aspect ervan te erkennen.

Ten tweede zou de claim dat rationaliteit en techniek de enige sleutels zouden zijn tot optimale hulpverlening gemakkelijk tot paternalisme leiden. De veronderstelling dat de hulpverlener de wijsheid in pacht heeft maakt de inbreng van de cliënte overbodig. Hoe kunnen we van cliënten verwachten dat ze haar autonomie hervinden, dat ze haar eigen verhaal schrijven, als zij een door de wetenschap gecertificeerde wereld van geluk wordt voorgeschreven? Het zou niet meer dan een zinsbegoocheling zijn die mensen naar het onmogelijke laat zoeken, zonder haar ervan te doordringen dat zoiets onvindbaar is. Het zou alleen maar de illusie versterken dat het leven tot één geheel te maken is als de ware oplossing maar gevonden wordt.

Dat alles is natuurlijk geen pleidooi voor een irrationele benadering. Het maatschappelijk werk is een professie en maakt ernst van haar kennis en ervaring. Rationaliteit en techniek zijn dus ook voorwaarden voor beroepsmatig handelen. De goede maatschappelijk werkster is op de hoogte welke methoden en strategieën bruikbaar zijn en in andere situaties effectief zijn geweest. Het beroepsmatig handelen kan en zou vaker ondersteund moeten worden door de ervaring van oudere collega's en door wat de wetenschap aan kennis heeft ontwikkeld.

Wat betekent dit alles nu voor het wetenschappelijk onderzoek? Wat heeft het wetenschappelijk onderzoek het maatschappelijk werk te bieden? Wat zijn de voordelen en wat de gevaren? Ook hier geldt het constructivistisch en transactioneel adagium en zie ik wetenschap als een betekenisvol en communicatief proces.

Op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde kennis is waardevol in het kennispakket van de professional die daardoor beter weet wat de effecten van bepaalde hulpverleningsstrategieën zijn. Beschrijving van beste praktijken zijn broodnodig om te bezien wat een geschikt traject zou kunnen zijn voor een cliënt. Op basis van uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek kunnen protocollen worden ontwikkeld die de dienstverlening ondersteunen. Het draagt eraan bij dat de professional geen belangrijke aandachtsterreinen vergeet en spoort aan tot overweging voordat bepaalde beslissingen worden genomen.

De opbouw van een body of knowledge is van groot belang voor het maatschappelijk werk. Theoretische en praktische kennis zijn bruikbaar als deze op kritische en intersubjectieve wijze tot stand is gekomen. Discussies over het primaat van wetenschappelijke theoretische kennis boven praktijkkennis zijn niet vruchtbaar; men kan beter de methode van onderzoek bespreken.

We moeten er op bedacht zijn dat in het wetenschappelijk onderzoek niet de essentie van het complexe proces van betekenisuitwisseling en betekenisverschuiving wordt 'weggerationaliseerd'. Als we objectiviteit zien als een eigenschap van het onderzoeksproces en niet als een kwaliteit van de onderzoeksresultaten, dan kunnen we op zoek gaan naar kennis die de toets van intersubjectiviteit kan doorstaan. Maar ook als we streven naar kritische intersubjectiviteit geldt dat we zoeken naar voor de onderzoeksvraag relevante feiten, we onderzoeksuitkomsten serieus nemen ook als deze ons slecht uitkomen, en we onze verklaringen vergelijken met die van anderen. Kritische intersubjectiviteit veronderstelt een voortdurende dialoog tussen onderzoekers, op zoek naar rivaliserende verklaringen en altijd bereid het eigen idee voor een beter op te geven (Fay, 1996).

Een constructivistische benadering in de wetenschap levert resultaten op die niet absoluut zijn en slechts lokaal en tijdelijk gelden. Dat is geen vrijbrief voor relativisme, maar wel een waarschuwing tegen te hooggespannen verwachtingen van wat de wetenschap allemaal vermag. Daarbij ligt de nadruk op de interactie tussen maatschappelijk werkster en cliënte, een interactie waarin nieuwe betekenissen worden gegenereerd. In mijn onderzoekingen hoop ik de dialoog centraal te stellen; daar gebeurt het!

Het is daarnaast van belang dat wetenschappelijk onderzoek naar het maatschappelijk werk theoriegeladen is. Dat wil zeggen dat het effect van het maatschappelijk werk wordt onderzocht vanuit het doel dat met de interventie wordt beoogd en vanuit de inzichten van de pathologie en de daarbij aansluitende interventiemethoden (Lemmens, De Ridder & Van Lieshout, 1993). Tevens zou het zich vooral moeten richten op hoe betekenisverlenende processen verlopen en hoe gedeelde kennis tot stand komt.

Het is van belang nog eens te zeggen dat er een groot verschil bestaat tussen wetenschap en praktijk. Het maatschappelijk werk is 'welzijnskunde' en geen wetenschap; het maakt van de resultaten van wetenschap gebruik. Ik paraphraseer Richard Horton, hoofdredacteur van de Lancet (Maassen, 2003), die ook een onderscheid maakt tussen geneeskunde en medische wetenschap: als we steeds maar zoeken naar de wetenschappelijke basis van maatschappelijk disfunctioneren, verliezen we de menselijke basis. Wetenschap is een vanzelfsprekend belang voor de vooruitgang van het maatschappelijk werk maar het zou goed zijn als er wat ruimte blijft tussen wetenschap en maatschappelijk werk. Maatschappelijk werk gaat over het bijzondere, het unieke, het individu en haar omgeving. Vaak zijn ziekmakende factoren duidelijk aan te wijzen, maar het gaat altijd over meer dan objectiveerbare disfuncties die uit te bannen zouden zijn. Menselijk ongeluk is niet alleen terug te voeren op een kwantificeerbare afwijking van het normale. Problematische kwesties veranderen het leven van een cliënte en maken haar tot een ander persoon. Het

gaat dan om vragen als: hoeveel verandering kan een cliënte verdragen, hoe groot is het vermogen zich aan te passen aan de sociale omstandigheden en is zij in staat nieuwe keuzes te maken? Zulke vragen beantwoorden is de essentie van het maatschappelijk werk. De taak van de wetenschap is het maatschappelijk werk bij die taak te helpen. De praktisch-morele aard van het maatschappelijk werk laat niet toe dat haar effect alleen maar wordt gemeten aan de hand van kwantificeerbare uitkomsten, hoe tuk de spelers op de markt ook zijn op zogenaamde harde uitkomsten en hoe overtuigend statistieken voor hen ook zijn (zie bijvoorbeeld Walburg, 2003). Op het moment dat protocollen worden uitgevoerd en lijsten aangevinkt zonder dat de cliënte nog echt wordt gezien, is de dienstverlening verworpen tot een irrationeel-technocratische praktijk.

De afgelopen tien jaar hebben we positieve ervaring opgedaan met het onderzoek naar communicatie in het maatschappelijk werk. Samen met collega's van Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht heb ik de interactieve praktijken van maatschappelijk werkers, in dit geval van gezinsvoogden in de jeugdzorg, met behulp van video-opnames onderzocht. Bij mijn weten is het voor het eerst in Nederland dat derden kunnen kijken naar wat er in de communicatie tussen maatschappelijk werkers en cliënten gebeurt. Dit empirische onderzoek naar interacties biedt grote voordelen. We hoeven ons immers niet meer alleen te baseren op wat maatschappelijk werkers en cliënten *zeggen* dat er in hun onderlinge verhouding gebeurt, maar kunnen als deze relatie direct observeren en analyseren.

Uit ons onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat veel gesprekken nauwelijks zijn gestructureerd, een tijdpad en zelfs een agenda ontberen. Ook wordt duidelijk hoe gezinsvoogden de ingewikkelde verhouding tussen hulp en recht proberen te versoepelen door repressieve kanten van de interventie te verdonkeremen en het gemeenschappelijke tussen cliënte en professional te benadrukken. Tevens hebben we geleerd hoe belangrijk het is dat maatschappelijk werkers nagaan of hun cliënte de communicatieve situatie op dezelfde wijze opvat als zij. Vooral in gesprekken met kinderen en met cliënten met beperkte verstandelijke vermogens ontstaan nogal eens misverstanden omdat de gesprekssituatie verschillend wordt opgevat (Elbers, 2004; Van Nijnatten & Heestermans, in druk). Het interactieonderzoek in het maatschappelijk werk is nog jong maar heeft de laatste tien jaren hoopvolle resultaten opgeleverd. Morgen worden in Utrecht de laatste onderzoekingen van een groep Europese interactieonderzoekers op het terrein van het maatschappelijk werk in de jaarlijkse DANASWAC-conferentie besproken.

Deze leerstoel is een poging het maatschappelijk werk beter op de kaart te zetten. Het initiatief laat zien dat veel belang wordt gehecht aan wetenschappelijke onderbouwing van de uitvoering van het werk. Mijn werkzaamheden vinden plaats in het Academisch Centrum voor de Sociale

Wetenschappen (ACSW). Ik wil Cees van der Staak, gastheer van het Centrum, hartelijk danken voor zijn bedachtzame en zorgzame optreden als directeur. De onderzoekers die in dit centrum met elkaar werken weten de afstand tot klinische praktijken te verkleinen. Ik hoop met Giel, Jan-Willem, Cor en Henk meer gemeenschappelijke activiteiten te ontwikkelen. Wij werken vanuit het ACSW met ambitieuze mensen in het veld die de aard van dagelijkse problemen in hun beroepspraktijk onderzoeken. Ze ondervinden vaak weinig ondersteuning: hun onderzoekswerkzaamheden staan onder grote tijdsdruk, ze bevinden zich in een omgeving die nauwelijks of niet is ingesteld op wetenschappelijk onderzoek en de universiteit loopt ook niet over van interesse. Ik hoop met enkele van deze moedige onderzoekers relevante kennis te produceren.

In dat verband vind ik het belangrijk dat de maatschappelijk werkers hun gezicht nadrukkelijker laten zien dan tot nu toe. Ondanks het groeiend ledenaantal van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers, is nog steeds maar ongeveer een vijfde van het aantal maatschappelijk werkers aangesloten bij de beroepsorganisatie. Ik zal de komende jaren niet nalaten hen te wijzen op het belang zich als professional te organiseren. Het zal helpen het maatschappelijk werk een duidelijker profiel te geven en het zal ertoe bijdragen dat er in grote welzijnsorganisaties met deze professie meer rekening zal worden gehouden. Ik wijs op de goede werking van de professionele statuten van medisch specialisten en paramedici in ziekenhuizen. Ik dank de maatschappelijk werkers die mij de afgelopen jaren in hun keuken lieten kijken en ik zie uit naar voortgang van het onderzoek met deze interessante beroepsgroep.

Ik dank het Bestuur van de Stichting Maatschappelijk werk in bedrijf voor het initiatief te komen tot een bijzondere leerstoel bedrijfsmaatschappelijk werk. In het bijzonder wil ik Jan Gerris bedanken voor zijn initiatief in deze. Jan, het lukt jou steeds weer je maatschappelijk engagement om te zetten in voor de academie interessante activiteiten. Het afgelopen jaar is voor mij al gebleken dat de leden van het bestuur er grote eer in stellen deze bijzondere leerstoel tot een succes te maken. Ik hoop dat u mijn activiteiten als een positieve bijdrage zal ervaren en ik dank u voor het in mij gestelde vertrouwen.

Ik hoop aansluiting te vinden bij collega's in de Faculteit sociale wetenschappen. Bij pedagogiek heeft dat al tot concrete samenwerking geleid in het onderwijs, maar dezelfde interesse hoop ik te vinden bij sociologie, het vakgebied dat in het buitenland het dichtst tegen het maatschappelijk werk aanligt en de psychologie waarin ikzelf ben afgestudeerd en waar het onderzoek naar het klinische aandacht krijgt.

Na jaren gewerkt te hebben in een interdisciplinaire vakgroep is het even wennen je weer te moeten begeven binnen de willekeurige grenzen van de

disciplines, subdisciplines en subsubdisciplines. Definitief afscheid heb ik zeker niet genomen van mijn collega's van de Universiteit Utrecht. Het is soms knap ingewikkeld de helft niet mee te maken, maar jullie hebben mij goede intellectuele, collegiale en liberale bagage meegegeven voor de andere helft.

Ik hoop dat studenten het maatschappelijk werk een spannend studieterrein vinden en daar sociaal wetenschappelijke vraagstukken vinden die zij willen bestuderen. Dit academisch jaar is die interesse al gebleken in de afstudeerprojecten die ik voor pedagogiek begeleid en waarin studenten al enkele relevante thema's op dat terrein tot hun afstudeeronderwerp hebben gekozen.

Ten slotte wil ik nog twee dames bedanken. Els Deijkers die al bijna tien jaar mijn columns beoordeelt en mijn alter ego is geworden als ik over de kindbescherming schrijf. Ik hoop nog lang van je scherpzinnigheid te mogen profiteren, Els.

Lieve Anneke, als ik weer eens in een imaginaire begoocheling dreig te geraken, weet jij altijd weer het verschil te introduceren, de afstand en daarmee de structuur. Dat bleek maar eens in de totstandkoming van deze oratie. Je bent niet alleen mijn schattebout maar ook mijn Radeboud!

Literatuur

- Asperen, G. (1993). *Het bedachte leven. Beschouwingen over maatschappij, zingeving en ethiek*. Amsterdam: Boom.
- Berteau, M. (2004). Developmental origins of the dialogical self : some significant moments. In H. Hermans & G. Dimaggio (Eds.) *The dialogical self in psychotherapy* (pp.29-42). Hove & New York: Brunner-Routledge.
- Chandler, M.; Lalonde, C.; Sokol, B. & Hallet, D. (2003). Personal persistence, identity and suicide: A study of Native and non-Native North American Adolescents. *Monographs for the Society for Research in Development*, 68 (273), 1-84.
- Clarke, J., Gewirtz, S. & LcLaughlin, E. (2000). Reinventing the Welfare State. In J. Clarke, S. Gewirtz & E. McLaughlin (Eds.) *New Managerialism. New Welfare?* (1-26). London: Sage.
- Dolto, F. (1984). *L'image inconsciente du corps*. Paris: Du Seuil.
- Duyndam, J. (2004). *Twaalf vaders. Over wensdenken en geloofwaardig vaderschap*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Elbers, E. (2004). Conversational Asymmetry and the Child's Perspective in Developmental and Educational Research. *International Journal of Disability, Development and Education*, 51, 201-215.
- Fay, B. (1996). *Contemporary Philosophy of Social Science*. Oxford: Blackwell.

- Hermans, H. & Hermans-Jansen, E. (2004). The dialogical construction of coalitions in a personal position repertoire. In H. Hermans & G. Dimaggio (Eds.) *The dialogical self in psychotherapy* (pp.124-137). Hove & New York: Brunner-Routledge.
- Hoogsteder, M.; Nijnatten, C. van & Suurmond, J. (1998). Communication between family supervisors and mandated clients. An analysis of videotaped interactions. *International Journal of Child & Family Welfare*, 3, 54-71.
- Kamphuis, M. (1972). Functie en verantwoordelijkheden van het maatschappelijk werk vandaag. In: M.Kamphuis *Tegen de draad in. Opstellen over de ontwikkelingen in de jaren zestig en de perspectieven voor de jaren zeventig in sociale dienstverlening en opleiding* (pp. 42-58). Lochem: De Tijdstroom.
- Lacan, J. (1949). The mirror stage as formative of the function of the I. In *Ecrits*. (A selection, translation from the French by A. Sheridan), 1-7. New York/London: Norton.
- Lacan, J. (1958). The signification of the phallus. In *Ecrits*. (A selection, translation from the French by A. Sheridan): 281-291. New York/London: Norton.
- Lemmens, F. Ridder, D. de & Lieshout, P. van (1993). De integratie van de psychotherapie: ideaal of utopie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 15, 170-181.
- Maassen, H. (2003). Een nieuw kompas. Interview met Richard Horton. *Medisch Contact*, 58, 1850-1853.
- Mooij, A. (1975). *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Mooij, A. (1988). *Psychiatrie en werkelijkheid*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Nijnatten, C. van (1995). *Het gezicht van gezag. Visies op gezagsrelaties*. Amsterdam: Boom.
- Nijnatten, C. van (2004). *Opvoeding, taal en continuïteit. Pleidooi voor een dialogisch maatschappelijk werk*. Amsterdam: Boom.
- Nijnatten, C. van & Heestermans, M. (in druk). Regie in diagnostische en hulpverleningsgesprekken met slachtoffers van seksueel geweld. In: J. Gerris (red.) *Interventie en preventie samen met effectonderzoek: professionele winst*. Assen: Van Gorcum.
- Parton, N. (1998) 'Risk, Advanced Liberalism and Child Welfare: The Need to Rediscover Uncertainty and Ambiguity', *British Journal of Social Work*, 28, 5-27.
- Parton, N. & O'Byrne, P. (2000). *Constructive Social Work. Towards a new practice*, Houndmills and London, MacMillan.
- Sameroff, A. J. & Chandler, M.J. (1975). Reproductive Risk and the Continuum of Caretaking Casualty. In: F.D. Horowitz, M. Hetherington, S. Scarr-Salapatek, & G. Siegel (Eds.) *Review of Child Development Research* (pp. 187-244). Chicago: University of Chicago Press.

- Smart, C. & Neale, B. (1999). *Family Fragments?* Cambridge: Polity Press.
- Smeyers, P. (1992). Over macht en liefde in de opvoeding. *Comenius* 12: 301-325.
- Vanheule, S. & Verhaeghe, P. (2004). Powerlessness and impossibility in special education: A qualitative study on professional burnout from a Lacanian perspective. *Human Relations*, 57, 497-519.
- Walburg, J. (2003). *Uitkomstenmanagement in de gezondheidszorg. Het opbouwen van lerende teams in zorgorganisaties*. Maarssen: Elsevier gezondheidszorg.
- Wittgenstein, L. (1969). *On Certainty*. Oxford: Basil Blackwell.
- Zizek, S. (1997). *Het subject en zijn onbehagen*. Amsterdam: Boom.